

Лілія Косар, аспірант

Київського національного університету
ім. Т. Г. Шевченка

КЛАСИЧНА ЕТИКА АБСОЛЮТУ

У статті розкрито проблему специфіки російської філософії, а також характерні її особливості. Висвітлено етику Миколи Онуфрієвича Лосського.

Постановка проблеми. Питання про специфіку російської філософії стало одним з найактуальніших. Щодо нього ведуться гострі дискусії. Проблема специфіки російської філософії коріниться в осмисленні особливостей вітчизняної культури, російської національної свідомості і в дослідженні взаємодії філософствування в Росії з філософськими ідеями, концепціями Заходу і Сходу. У кінці XIX – на початку XX століття російська філософська думка досягла піку свого історичного розвитку. Видатні мислителі Росії, неперевершені знавці та дослідники зарубіжної філософії, були стурбовані тим, щоб не бути пропагандистами і інтерпретаторами західної думки, а йти поряд з світовою філософією, взаємодіяти з нею на рівних, робити власний внесок у світову філософську культуру. Російська філософія активно входила до світового філософського процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На межі XIX і XX століть, а також на початку XX століття з'явилися історичні нариси російської філософії, які розкривали її зв'язок з історією і культурою Росії. Філософ Є. Бобров видав роботу "Философия в России. Материалы исследования и заметки", Р. Иванов-Разумник – двотомну "Историю русской общественной мысли", пізніше – "Очерки истории русской философии", Г. Шпет – "Очерк развития русской философии". Знакові твори пізніше були написані російськими філософами в еміграції. М. Лосський видав "Историю русской философии", В. Зеньковський був автором двотомної "Истории русской философии". Нариси з історії російської філософії писали в еміграції М. Бердяев, С. Булгаков, С. Франк та інші.

Метою статті є охарактеризувати кожен з особливостей російської філософії, розкрити вчення етика і філософа Миколи Онуфрієвича Лосського.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з цього можна виділити такі особливості російської філософії.

Перша особливість російської філософії –

глибинне осмислення кризи світової філософської думки і культури та пошук нових шляхів, парадигм філософствування.

Тема "кризи духу", культури, філософії в російській думці була актуалізована приблизно в той же час, що й на Заході. Тема кризи західної цивілізації, культури, філософії – наскрізна для російської філософії срібного віку. Правда, деякі її представники виключали Росію з цього процесу, вважаючи, що криза стосується лише західної культури. Більшість же російських мислителів були тієї думки, що криза зачепила і Росію як європейську державу і російську культуру як складову частину європейської культури.

У чому ж російські філософи вбачали основні причини кризового стану філософії, який відображав кризовий стан культури і цивілізації.

Друга особливість російської філософії XIX – XX століть – її боротьба проти абстрактності класичної думки, проти "абстрактних начал".

Філософія життя формувалася на початку століття паралельно з оригінальним філософствуванням російських мислителів. У російській думці специфічна філософія життя, яка наполягала на першості життєво-практичного начала щодо абстрактно-теоретичного, була в центрі філософствування уже наприкінці XIX століття. При цьому російські мислителі підтримали ідею німецьких ідеалістів про примат практичного розуму над теоретичним.

Російських філософів кінця XIX – початку XX століть не було в ряді тих, хто першим виступив проти збільшення претензій раціоналізму і сцієнтизму нового часу. Але вони опинилися серед перших європейських мислителів, які пов'язали кризу новочасового раціоналізму і сцієнтизму із загальною кризою західної цивілізації.

Третя особливість російської філософії у фронтальній критиці раціоналізму західної філософії нового часу і передбачення нею антираціоналістичних рухів європейської думки.

Четверта особливість російської філософії полягала в тому, що тема спочатку і об'єктивно

даної єдності космосу, природи і людини, Бога, єдності життя, історії і пізнання була центральною в російській релігійно-космологічній метафізиці. Не вся російська філософія була спрямована на розробку цієї метафізики. Але можна стверджувати, що найбільші філософи Росії ХХ століття – М. Бердяєв, Л. Шестов, С. Булгаков, І. Льїн, С. Франк, М. Лосський, П. Флоренський – оригінально мислили саме в дусі такої філософії. Тут можна прослідкувати аналогії з рядом вчень західної релігійної філософії ХХ століття, які усе ж оформилися пізніше, ніж ідея російської релігійної метафізики.

П'ята особливість російської філософії полягала в прагненні мислителів Росії органічно поєднати гносеологію, нову онтологію зі смислотвірчими, етичними, естетичними вимірами буття і пізнання.

Деякі історики вважають цю особливість російської філософії визначальною і пов'язують її з великою зацікавленістю російських мислителів проблемами філософії історії. В. Зеньковський писав: “Якщо вже потрібно давати будь-які загальні характеристики російської філософії – що само собою не може претендувати на точність і повноту, – то я б на перший план поставив антропоцентризм російських філософських пошуків. Російська філософія не теоцентрична, не космоцентрична – вона насамперед зайнята темою про людину, про долю і шляхи, про смисл і цілі історії. Перш за все це проявляється у тому, наскільки скрізь домінує моральна установка: лягає саме діяльне і творче джерело російського філософствуювання”, [1, 384–385].

Шоста особливість російської філософії у тому, що російська думка і в ХХ столітті шукала інший синтез індивідуального та суспільного, ніж той, який пропонувався, з одного боку, західним індивідуалізмом, а з іншого боку, комуністичним колективізмом.

Сьма особливість російських філософів у тому, що вони зробили складну проблему російського менталітету, російського духу, російської культури предметом глибинного дослідження. Специфіка російської культури в цілому, російської філософії зокрема, проглядалася в антиутилітаризмі, духовності, у зацікавленості глибинами людських переживань і страждань, до пошуку Бога, Правди і Спасіння.

Але незважаючи на все це, російським філософам було дуже важко завоювати авторитет у світ, щоб їх визнали не послідовниками філософії Заходу, а як самостійну досконалу філософію.

Становище суттєво змінилося вже в перші

десятиліття ХХ століття, коли російське філософствуювання вступило у найвидатнішу пору свого розвитку. Тоді вже можна було говорити про філософію як важливу складову частину культури Росії, про специфічні особливості російського філософствуювання, про вдосконалення його традицій, пошук нових парадигм на межі ХІХ і ХХ століть щодо філософії Заходу і Сходу.

Перехід до нового століття став часом історичного розриву, який визначив нові шляхи життя. Важливість цих переломних епох полягає у тому, що все різноманіття ідей та цінностей і ідеалів має право на існування. Але цей час минає і одні з цих ідей та цінностей перемагають, інші залишаються відкинутими, але в свою чергу наступає такий момент, коли нові покоління людей відкривають для себе істинний зміст цих духовних ідей.

Саме так сталося з комплексом ідей та цінностей, які були запропоновані на початку ХХ століття в Росії. З'являються оригінальні і по-своєму цінні концепції, які розроблялися на інших ідейно-моральних основах цілою плеядою мислителів. Серед них особливе місце належить етиці і філософу Миколі Онуфрієвичу Лосському, найвидатнішому представникові інтуїтивістського персоналізму в Росії. За своїм духовним складом він був тим, хто намагався перебудувати російське християнство по-новому, намагаючись встановити авторитет релігії, який вона втрачала.

Його вчення – насамперед етичне а лише потім, у певній теософській формі, – релігійне. Свої творчі зусилля він присвятив розробці етики й аксіології, спрямовані на удосконалення людини і людства, які піднімаються до Царства Божого, до стану морально найвищого – Божественної благодаті.

Етиці М. Лосського можна назвати класичною етикою Абсолюту. Абсолютна цінність – нескінченно значима – Царство Боже. Поклавши проблему цінностей в основу своєї етики, філософ знайшов такий ракурс ведення морального життя, який допоміг йому створити картину удосконалення людини. Він не відкидає тієї простої істини, що “етика є наука про моральне добро і зло і про здійснення її в поведінці людини” [5, 24]. Вона досліджує кінчену мету життя людини, ступінь її досяжності, або відхилення від неї. Основою всього світу цінностей є Царство Боже, а надцінністю – Бог. Лосський підкреслює, що він визнає не лише абсолютні цінності, але й відносні. Але вони не рівноправні. Абсолютні цінності, як все, що встосується сфери основоположного, не можуть бути доведені

засобами виводу з інших начал. Вони і не вимагають такого доказу, оскільки споглядаються безпосередньо, через інтуїцію, духовне осяяння.

Проблема прийняття, обґрунтування і впізнання абсолютних цінностей – одна з основних в етиці. Якщо етику можна побудувати, не користуючись Абсолютами, то чи може реальне моральне життя людей обійтися без них? Суспільство, де зникають уявлення про вищі цінності та ідеали, стає можливістю для розвитку егоїзму і морального хаосу. Все – таки існує запас абсолютних моральних цінностей. Кожна така цінність, навіть маючи різну форму вираження і частково змінюючись, усе ж зберегла свій особливий зміст.

Уводячи Божество як абсолютну моральну самоцінність – самоціль всього світоустрою, М. Лосський визнає:

- по-перше, перспективу повної переваги добра над злом, визнає безумовну силу добра, яка перевищує всі інші історичні сили в розвитку людства;

- по-друге, вважає моральну цінність абсолютною, що всередині чиста від будь-яких домішок.

- по-третє, він передбачає торжество світу абсолютних цінностей в реальності, в світоустрої; до цього моменту в етиці абсолютні цінності виступали як ідеал абсолютної досконалості.

Процедура введення Божества як Абсолютної цінності в етику, виявилася геніальним винаходом у релігії.

Цінність є органічна єдність, яка включає в себе елементи буття і значення, але спираючись на ці елементи, вона є новим аспектом світу, відмінним від своїх елементів. Значення і смисл – ідеальний аспект цінності. Таким чином, будь-яка цінність або сповна ідеальна, або утримує в собі ідеальний аспект. Якщо саме цінне буття є буття ідеальне, то цінність сповна ідеальна. Якщо цінне буття є буття реальне, то певна цінність – ідеально-реальна. У своєму значенні вихідні цінності мають два можливих напрямки – до здійснення абсолютної повноти буття і до віддалення від неї, тому вони є полярно протилежними, можуть бути позитивними і негативними, перше суть добро, а друге – зло в широкому розумінні. Буття не є лише носієм цінності, воно само, будучи взятим у його значності, є цінність, воно само є “добро і зло” [3, 287].

Філософ дає визначення абсолютним і відносним, об’єктивним і суб’єктивним цінностям.

“Абсолютна позитивна цінність є цінність, сама-собою безумовна, істина самоцінність,

тобто яка має характер добра з будь-якої точки зору, в будь-якому сенсі і для будь-якого суб’єкта; не лише сама по собі вона завжди є добро, але і наслідки з неї ніколи не утримують в собі зла” [3, 288]. Таке добро є, наприклад, Божественна абсолютна повнота буття.

“Відносна позитивна цінність є цінність, яка має характер добра лише в якомусь сенсі або для будь-яких певних суб’єктів; у будь-якому іншому відношенні, або до будь-яких інших суб’єктів така цінність сама по собі є зло, або пов’язана зі злом” [3, 288]. Такі цінності, в яких добро необхідно пов’язане зі злом, можливі лише в психо-матеріальному царстві буття.

“Суб’єктивність цінності ми будемо визначати як значення її лише для певного суб’єкта; загальність цінності, тобто значення її для будь-якого суб’єкта, будемо називати об’єктивністю” [3, 288]. Абсолютна цінність є завжди загальнозначима, тобто об’єктивна самоцінність. Критикуючи суб’єктивно-психологічну “гедоністичну теорію цінності”, за якою задоволення є єдиною самоцінністю, Лосський підкреслює, що почуття задоволення “є тільки суб’єктивним способом переживання об’єктивної цінності, знак її” [3, 259]. Щоправда, “почуття задоволення при здійсненні мети є також позитивною цінністю”, хоча цінність задоволення “є чимось вторинним, додатковим до цінності самого успіху” [3, 258]. Ставиться цікава і важлива проблема цінності психологічних переживань людей. Насправді, вони, з одного боку, є суб’єктивними відношеннями до цінностей (почуття, смаки, ідеали); з іншого боку, вони самі можуть бути цінностями (задоволення як цінність, смак як цінність, ідеал як цінність). Філософ визнає можливість такої цінності, але характеризує її як вторинну, додаткову до первинної позапсихічної цінності. Він упевнений в тому, що “почуття цінності суть суб’єктивний одяг, в який вбираються об’єктивні цінності, вступаючи в нашу свідомість” [3, 259].

Водночас Лосський не погоджується із Шелером, який стверджує, що цінності можуть існувати і без суб’єкта, оскільки вони є скрізь у природі. Визнаючи також існування цінностей в природі, Лосський, проте, вважає, що в природі все проникнуто об’єктивним буттям. Також, на його думку, існує глибока відмінність між людьми: одні живуть цінностями свого тілесного процесу (наприклад, смаковими відчуттями), інші – цінностями свого особистісного буття (наприклад, честолюбством і властолюбством), треті – над особистісними цінностями (любов’ю до людини, пошуком істини, краси).

З цього, природно, не випливає, що можна

зовсім відкинути вітальні (біологічні) цінності й віддатися суто духовному життю: по-перше, вітальні цінності мають значущість самі собою, хоч і стоять за своїм рангом нижче від духовних цінностей; по-друге, за умов земного життя вони є необхідною умовою збереження та розвитку сил, спрямованих на духовну діяльність.

Найважливіше завдання аксіології полягає в установленні існування абсолютних цінностей і подоланні аксіологічного релятивізму, тобто вчення, яке стверджує, що всі цінності відносні і суб'єктивні.

Класифікація цінностей, за Лосським, будується у такий спосіб: "В основу аксіології нами поставлено всеохоплюючу повноту буття як абсолютну досконалість" [3, 291]. Ця абсолютна самоцінність може бути не тільки всеохоплюючою, такою, що визначає всеохоплюючу повноту Буття загалом, а й також стосується до окремих моментів, аспектів всеохоплюючої цілісності буття. Такими необхідними аспектами повноти буття, які мають значення часткової абсолютної самоцінності, є любов, істина, свобода, краса – аспекти Царства Божого з Господом Богом на чолі. "Бог є саме Добро в всеохоплюючому значенні цього слова: Він є сама істина, сама Краса, Моральне Добро, Життя. Таким чином, Бог, І саме кожне обличчя Пресвятої Тройці, є Всеохоплююча абсолютна самоцінність" [3, 291]. Весь споконвічний світ, створений Богом, складається із істот, які є не засоби для будь-яких цілей і цінностей, а самоцінності абсолютні, і навіть потенційно всеохоплюючі. Лише особистість може бути актуально всеохоплюючою абсолютною самоцінністю: лише особистість може володіти абсолютною повнотою буття. Усі інші види буття, вихідні з буття, особистості, саме різні аспекти особистості, діяння особистості, продукти її діяння суть цінності похідні, які існують за умов всеохоплюючого абсолютного добра. "В Богів і Царстві Божому, а також в споконвічному світі є лише самоцінності, немає нічого, що було б лише засобом, всі вони абсолютні і об'єктивні, тобто загальнозначимі, оскільки немає ніякого вольованого, уособленого буття". Також Лосський виокремлює відносні цінності. "Відносні ті цінності, які в будь-якому сенсі суть добро, а в іншому зло, хоча б тому, що необхідно пов'язані зі злом" [3, 293]. Щоб зрозуміти природу відносних цінностей і встановити основні форми їх, необхідно розрізнити можливі види відношення до Бога і до Царства Божого. Всі істоти прагнуть до абсолютної повноти буття. Для досягнення цієї мети можуть бути обрані два прямо протилежні шляхи: один шлях є всеперемагаюча любов до

Бога як до первісного Абсолютного Добра і любов до всіх діячів як потенційно всеохоплюючого добра, виникає звідси вільне підкорення Богу і вільне однодушня соборної діяльності всіх тих, які слідує Богу. Інший шлях протилежний першому, є горде прагнення самому стати Богом і досягнути абсолютної повноти буття шляхом покори собі в усіх інших істот. Це – ідеал Сатани; він призводить до суперництва з Богом, породжує ненависть до Бога і до всього істинного добра. На цьому шляху можливе удосконалення в злі і все більше віддалення від Бога і Царства Божого; це – сатанинська еволюція.

Але можливе також менш рішуче відпадиння від Бога і Царства Божого; прагнення до абсолютної повноти буття може бути пов'язане з любов'ю до себе більшою, ніж до Бога і до інших, зосередженість на своїх переживаннях і неухважністю до чужого життя, відсутність цікавості до нього. Це – егоїзм, не сатанинський, а земний.

Але які б не були різноманітні шляхи розвитку, можна намітити ідеальний тип еволюції, який здійснюється лініями що ведуть прямо нагору до порогу Царства Божого. "Таку еволюцію можна назвати нормальною: вона користується нормами, які випливають із задачі зростання у відносному добрі до придбання здатності усвідомити абсолютні цінності, почати ставити їх як ціль поведінки і дійти до межі психоматеріального царства, до набуття, тобто вступу до Царства Божого" [3, 295].

Кожний крок нормальної еволюції є звільнення від будь-якого боку егоїстичної замкненості в собі, розширення життя діяча шляхом засвоєння будь-якої групи чужих особистих або надособистих інтересів у своє життя так, як якщо б вони були його власними інтересами. "Позитивні цінності це – цінності об'єктивні, загальнозначимі, хоча і відносні" [3, 297].

"...досконала любов, краса, істина, моральне добро суть загально значимі самоцінності, тоді як відносне добро загально значне не як самоцінність, а як щось службове, як необхідний момент еволюції, який підводить до порогу виходу зі зла..." [3, 298].

Поряд з позитивними цінностями Лосський виокремлює і цінності негативні.

"Негативну цінність, тобто характер зла (в широкому, а не в етичному лише значенні), має все те, що слугує перешкодою до досягнення абсолютної повноти буття" [3, 298]. Зло є щось саме в собі негідне, те, що заслуговує на осудження; воно само в собі протилежне

абсолютній повноті буття як абсолютному добру. Але на відміну від Абсолютного Добра, зло не первинне і не самостійне. По-перше, воно існує лише в тваринному світі і то не в первозданній сутності його, а первинно, як свобідний акт волі субстанційних діячів, і похідно, як наслідки цього акту. По-друге, злі акти волі здійснюються під виглядом добра, оскільки спрямовані завжди на істинну позитивну цінність, але в такому співвідношенні з іншими цінностями і засобами для досягнення її, що добро змінюється злом. По-третє, здійснення негативної цінності можливе лише з використанням сил добра.

“Сатанинське зло є гордіня діяча, який не терпить переваги Бога і інших діячів над собою, який прагне поставити себе на місце Бога і зайняти виняткове становище в світі, інших” [3, 298]. Для честолюбства з сатанинським нахилом кінечна ціль є не просто досконалисть діяння, а саме першість, перемога над іншими діячами. Інший характер має зло, яке вноситься у світ земним себелюбством: воно утримується не в самій тій дії або становищі, яке слугує ціллю, а в його наслідках або засобах для досягнення цього. Інакше кажучи, різниця між сатанинською злою волею і злою волею земного себелюбства наступна: з точки зору сатанинської волі самі злі діяння суть позитивні самоцінності, оскільки вони задовольняють гордіню; а для земного себелюбства злі діяння мають лише службову цінність, і залишаючись при цьому самими собою небажаними. “Характер сатанинського себелюбства такий, що цілі його з аналітичною необхідністю включають в себе пригнічення буття інших, а цілі земного себелюбства синтетично необхідно пов’язані з вчинками і положеннями, які пригнічують чуже буття. Перше є абсолютне зло, а друге – зло відносне” [3, 299]. Себелюбство, як сатанинське так і земне, є основне зло, зло моральне, яке здійснюється у різних видозмінює. Але можна поставити питання стосовно виникнення зла на землі. Якщо світ є творіння благого Творця, то чому в ньому існує зло і який смисл різних видів зла? Царство Боже можливе не інакше, як за умов свободи діячів. Але свобода пов’язана з можливістю не лише добра, а також і зла. “Діяч, який неправильно користується своєю свободою, який став на шлях себелюбства, приносить в світ зло” [3, 300].

Основне зло – це зло егоїстичного себелюбства, це вільний акт діяча, який веде до антиперетворення його; отже, зло не є лише брак добра, лише неповнота його, тобто небуття. Зло є деяким особливим видом змісту буття. Воно

з’являється у світі не інакше, ніж шляхом неправильного використання великого добра, саме вільної творчої сили, і в погоні за величною позитивною цінністю, саме обожненням, але неправильним шляхом.

У нашому психоматеріальному царстві є незліченно багато дій, подій, змістів буття, які мають характер лише засобів для здійснення будь-якої позитивної цінності, всі вони є службовими цінностями. Усі ці цінності можливі лише в царстві буття, де є розпади і об’єднання життя: це дії і зміст буття, які стосуються не всієї складної системи життя, а лише одного обмеженого елемента його.

Зло виникає в психоматеріальному царстві не лише при здійсненні відносних цінностей, але навіть і в зв’язку зі спробами втілення абсолютних цінностей. Однак існує різниця між цими двома випадками появи зла. “Відносне добро за своєю природою таке, що пов’язане зі злом для будь-яких істот. Навпаки, абсолютне добро за самою своєю природою є добро для всіх, і якщо в умовах психоматеріального буття для деяких діячів воно може виявитися пов’язаним зі злом, то це зло виникає із самої недосконалої природи цих діячів, або з недосконалої втілення абсолютної цінності” [3, 305].

Отже, виходячи з викладеного матеріалу, можна припустити що позитивні цінності не є рівними одна одній між ними є різниця: різниця рангу, різниця гідності.

“Службові цінності нижчі і від самоцінностей; далі серед самоцінностей абсолютні самоцінності стоять вище від відносних самоцінностей. Далі в кожній з цих груп є свої різниці за рангом: серед абсолютних самоцінностей всеохоплюючі стоять вище часткових; між всеохоплюючими цінностями первинні цінності – Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий – стоять вище людських цінностей.

Серед найважливіших факторів, які сприяють поглибленому усвідомленню цінностей, Лосський розглядає любов. “Любов є онтологічним зв’язком улюбленого буття з істотою, яка любить, і таким, що супроводжується особливими емоційними переживаннями; виникнення любові є онтологічною перебудовою, а не тільки суб’єктивно-психологічним переживанням” [4, 180].

Усе життя рухається любов’ю до цінностей. Любов є різноаспектною. Любов є найвищою практичною цінністю.

Лосський був мислителем синтетичного складу, і у створеному ним синтезі органічно поєднується ряд філософських елементів. Сам він

називав свою систему ієрархічним персоналізмом. Його інтуїтивізм, хоча і має своє коріння в російському складі мислення, все ж настільки сміливий і своєрідний, що розриває рамки історичних аналогій в російській думці. Система Лосського пов'язана скоріше зі західною, ніж з російською думкою. У вісімдесятих роках XIX століття у західній, головним чином німецькій, думці йшов процес подолання психологізму в гносеології. Німецькі неокантіанці вчили розрізняти психічний процес пізнання і його логічне значення. Як марбургська, так і баденська школи наполягали на фундаментальному значенні цієї різниці. Але саме Лосському удався гносеологічний синтез, у силу чого його теорія виявилася новим словом в гносеології. Новизна гносеологічної теорії Лосського полягала не стільки в окремих думках, скільки в її синтетичному характері. Як і в гносеологічній теорії, у своїй етиці він знаходить досить оригінальності. Він виступає проти автономної етики, як, наприклад, такої що була розвинута Кантом.

Лосський відтак не недооцінює трагічної сили зла. За його вченням, зло коріниться не стільки в слабкості людської природи, скільки у злій волі, спрямованій на руйнування і такій, яка може доходити до ступеня сатанинського. Зла воля, за Лосським, має коріння в крайньому самоствердженні, яке може набувати саморуйнівних форм, якщо діяч зневіриться в перспективах свого самоствердження. Філософ вважає, що ті, хто пішли шляхом зла, які підпали під спокусу гордині, стають на шлях сатанинської еволюції, яка, все ж, має свої іманентні межі: руйнування

передбачає предмет руйнування, і оскільки самоствердження призводить діяча до самотності і внутрішнього розладу, усвідомивши своєї безперспективності, то є надія, що той діяч, який пройшов шляхом зла наприкінці все ж розкається і повернеться до Бога. Етика повинна поєднувати любов до живої особистості з вимогою служіння надособистим цінностям, і тим самим він називає свою етику "персоналістичною" і "абсолютною".

Висновки. Лосський – продовжувач кращих традицій чистої філософії, яка охоплена основними проблемами пізнання і буття. На протипагу більшості російських філософів XX століття, релігійні і соціальні інтереси яких відводили від власне філософських досліджень, Лосський був чи не єдиним російським мислителем, якому вдалося створити не лише внутрішню ціліну, але і зовнішню закінчену систему філософії.

1. Зеньковский В. В. *История русской философии. Париж YMCA – PRESS 1989. – 476 с.*

2. *История философии: Запад-Россия-Восток (книга третья: философия XIX – XX в.). – М.: "Греко-латинский кабинет" Ю.А. Шичалина, 1998. – 448 с.*

3. Лосский Н. О. *Бог и мировое зло. – М.: Республика, 1994р. – 432 с.*

4. Лосский Н. О. *История русской философии. – М.: "Высшая школа", 1991. – 559 с.*

5. Лосский Н. О. *Условия абсолютного добра: Основы Этики; Характер русского народа. – М.: Политиздат, 1991. – 368 с.*

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

Найвище осягнення Бога – осягнення його у любові. Знання того, що ти пізнаний Богом, припускає не тільки досвід справедливості, а також і досвід милосердя.

... самопізнання, взяти як суто психологічний аналіз більш-менш поверхневих явищ, як подорож через образи та спогади, є – яка б не була його цінність – лише егоїстичним знанням.

Зло не є ані сутністю, ані природою, ані суцим; зло є браком суцього; не просто браком або запереченням, або позбавленням: позбавленням певного добра, якому належало існувати у речі.

Жак Марітен
